

Bojan Djurić

Mitološki prizori na noriških in panonskih sepulkralnih spomenikih

Na sepulkralnih spomenikih Norika in obeh Pannonij¹ so v 2. in 3. stoletju zelo pogosto v rabi posamezne mitološke figure in bolj ali manj zapleteni mitološki prizori, ki dajejo tej kamnoseški produkciji poseben značaj in jo ločujejo od produkcije drugih rimskih provinc. Znotraj te produkcije je bilo v preteklosti največ pozornosti namenjeno noriškim spomenikom² in med njimi posebej šempeterskim,³ medtem ko so bili panonski spomeniki deležni nekaj manj, predvsem pa manj osredotočene pozornosti.⁴

PROSTOR

Za podonavski prostor med vzhodnimi Alpami in Železnimi vrati Karpatov lahko najprej ugotovimo, da gre za geografsko jasno zamejeno območje, ki je z drugimi deli Rimskega imperija povezano le z nekaj kopenskimi in samo eno vodno potjo – Donavo. Hkrati je to območje notranje izrazito dobro povezano prav z Donavo in njenimi desnimi pritoki – Raabo, Muro, Dravo in Savo. Te geografske lastnosti bistveno določajo izmenjavo izdelkov med noriško-panonskim prostorom in drugimi deli Rimskega imperija. V primeru težkih izdelkov, kakršni so kamniti nagrobni spomeniki, pa prav to dejstvo pogojuje njihovo skoraj izključno izdelavo in distribucijo znotraj enotnega podonavskega prostora.⁵

1 Kakor tudi obdonavskega dela Gornje Mezije do Železnih vrat.

2 *Corpus signorum - Österreich*; Gorenc, »Klesarske i kiparske manufakture«; Gorenc, »Antičko kiparstvo«; Diez, »Der provinziale Charakter«; Diez, »Die Bildhauerkunst«; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*.

3 Klemenc, Kolšek in Petru, *Antične grobnice v Šempetru*; Priester, »Mythenbild und Grabbau«; Kastelic, *Symbolika mitov*.

4 *Corpus signorum - Ungarn*; Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika*.

5 Djurić, »Poetovio and Danube«.

PROIZVODNJA

Za izdelavo kamnitih spomenikov je še ne dolgo nazaj veljal dokaj preprost model bolj ali manj neodvisnih kamnoseških delavnic posameznih avtonomnih mest, ki so s svojo proizvodnjo v celoti zadovoljevale mestne potrebe.⁶ Nove raziskave so, nasprotno, pokazale, da je ta preprosta podoba preveč poenostavljena in da moramo ob lokalni proizvodnji računati na mnogo pomembnejšo nadregionalno in nadprovincialno proizvodnjo in distribucijo nekaterih središč, vezanih na glavne in največje kamnolome.⁷ Ob tem moramo upoštevati tako kompozitno oz. monolitno naravo posameznih zvrsti nagrobnih spomenikov (edikule vs. stele) kot tudi dvostopenjski postopek njihove izdelave, o katerem pričajo ohranjeni polizdelki. Oboje namreč bistveno vpliva na njihovo razprostranjenost v noriško-panonskem prostoru in na izbor in izvedbo okrasa na njih. Dober primer za ponazoritev te proizvodnje in distribucije so stele z akroterialnimi levi, za katere je dokazljiva dvostopenjska izdelava in so bile eden najuspešnejših izdelkov virunskih in petovionskih delavnic, izvažali pa so jih vse do Viminacija in celo onstran Železnih vrat.⁸ Če bi na podoben način kartirali na primer sarkofage, izdelane iz neogenskega, dobro cementiranega in delno zakraselega apnenca, značilne predvsem za Pannonio inferior, bi dobili podobno karto s centro-ma proizvodnje v Aquincu in Brigetiju ter njihovo distribucijo ob Donavi nizvodno vse do Viminacija.⁹ Ti dve nadregionalni proizvodnji s svojima središčema ob največjih kamnolomih – Gummern zahodno od Beljaka za marmor¹⁰ in predvsem Budakalász za apnenec¹¹ – s svojimi izdelki v precejšnji meri obvladujeta skoraj celoten del obravnavanega prostora. Izjema so le severni predeli ob Donavi, ki uporabljajo za svoje potrebe lastne vire in uvažajo iz JV Norika predvsem marmorne portretne niše za svoje edikule *in antis*.¹²

Osnovne oblike nagrobnih spomenikov, izdelanih v teh kamnolomih, ne kažejo velike pestrosti, kar je za nagrobne stavbe Norika odlično pokazala G. Kremer.¹³ Obstaja nekaj značilnih oblik nagrobnih stavb, med katerimi najpogostejše so tipa edikule,¹⁴ sestavljene iz številnih kamnitih blokov in plošč, večdelne (teh je največ) in monolitne nagrobne are, eno- ali dvodelne stele (predvsem tipa edikule) ter sarkofagi. Petovionska in ovilavska posebnost so

6 Npr. Mikl-Curk, »Gospodarstvo«.

7 Djurić in Müller, »White marbles«; Djurić et al., »Marmore römischer Brüche«.

8 Djurić, »Poetovio and Danube«.

9 Nadbath, »Roman sarcophagi«.

10 Müller, »Marmor von Gummern«.

11 Torma, »Római-kori kobánya Budakalász«.

12 Müller, Uhlir in Vetter, »Roman quarries«; Traxler, »Römische Grabdenkmäler«; Id., *Die römischen Grabdenkmäler*.

13 Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*.

14 Poznamo jih najbolje iz Šempetra pri Celju; prim. Klemenc, Kolšek in Petru, *Antične grobnice v Šempetru*.

v tem pogledu tudi pepelnice.¹⁵ Na vseh teh izdelkih se lahko pojavijo mitološki reliefi, vendar v največji meri na nagrobnih edikulah, ki so sploh največji in najbogateje okrašeni nagrobni spomeniki.

OHRANJENOST IN PROSTORSKA RAZŠIRJENOST

Pri obravnavi spomenikov z mitološkimi prizori je treba upoštevati tudi stopnjo njihove ohranjenosti ter njihovo prostorsko razprostranjenost. Dokaj popoln, čeprav ne vedno povsem zadovoljujoč vpogled v znane nagrobne spomenike obravnavanega prostora nudi spletni portal *ubi erat lupa* (v nadaljevanju UEL), ki ga je zasnoval O. Harl.¹⁶ Omogoča nam takojšen dostop do osnovnih podatkov posameznih spomenikov in njihovo selektivno grupiranje glede na želene kombinacije lastnosti, kar daje dovolj dober vpogled v gradivo in njegovo problematiko.

Na podlagi podatkov v UEL smo izdelali preprosto statistiko mitoloških prizorov in posameznih motivov po zvrsteh sepulkralnih spomenikov po provincah, kar je prikazano na sliki 1. Prevladujoč položaj sestavljenih spomenikov – edikul kot nosilcev mitoloških prizorov je v absolutnem smislu v vseh treh provincah očiten in primerljiv, v odstotkovnem smislu pa je treba razlike razumeti predvsem kot različno stopnjo ohranjenosti delov kompozitnih spomenikov v posameznih provincah. Edikulam sledijo nagrobne stele – razumljivo je, da prevladujejo v Pannoniji superior, kjer marsikdaj nadomeščajo edikule, – v Pannoniji inferior pa to velja za sarkofage, ki v hierarhiji zvrsti nagrobnih spomenikov sledijo edikulam. Preseneča majhno število ohranjenih mitoloških reliefov z osrednjim mitološkim prizorom, ki edini označujejo in potrjujejo dejansko število edikul z mitološkim okrasom.

	Norik			Pannonia superior			Pannonia inferior		
	kosov	mitološka figura/ vsebina	mitološki prizor	št. kosov	mitološka figura/ vsebina	mitološki prizor	št. kosov	mitološka figura/ vsebina	mitološki prizor
edikula	292	153	38	144	68	19	242	88	53
nagrobnina ara	117	21	1	24	2	1	13	2	0
stela	115	23	4	630	40	8	846	28	2
sarkofag	4	0	0	34	2	0	128	14	9
pepelnica	33	2	0	21	7	1	1	0	0

	Norik			Pannonia superior			Pannonia inferior		
	kosov	mitološka figura/ vsebina	mitološki prizor	št. kosov	mitološka figura/ vsebina	mitološki prizor	št. kosov	mitološka figura/ vsebina	mitološki prizor
edikula	100%	14,96%	4,80%	100%	47,22%	13,20%	100%	36,36%	12,40%
nagrobnina ara	100%	17,95%	0,8%	100%	8,33%	4,17%	100%	15,38%	0
stela	100%	20,00%	3,53%	100%	6,35%	1,27%	100%	4,30%	0,30%
sarkofag	100%	0	0	100%	2,94%	0	100%	10,91%	7,00%
pepelnica	100%	6,06%	0	100%	33,33%	4,76%	100%	0	0

Slika 1.: Statistika mitoloških motivov in prizorov po zvrsteh sepulkralnih spomenikov, izdelana na podlagi podatkovne baze *ubi-erat-lupa*.

15 Diez, »Die Aschenkisten von Poetovio«; Djurić, »Ossuaria Poetovionensia«.

16 Gl. www.ubi-erat-lupa.org; Harl F. in O. Harl, »>lupa< setzt ein Pfötchen«; Harl in Schaller, »Römische Steindenkmäler in der Web-Plattform«.

Če vse razgrajene ostanke nagrobnih edikul kartiramo tudi glede na vrsto kamnine, iz katere so izdelane (slika 2), ugotovimo, da se pomembno koncentrirajo v bližini večjih kamnolomov: marmorne predvsem na prostoru med Virunom, Celeio, Petoviono, Solvo in na območju severno od teh mest, tiste iz apnenca pa na dveh območjih, t.j. predvsem na prostoru od Aquinca do Brigetija na severu in Gorsija ter Intercise na jugu ter med Skarbantijo, Vindobono in Carnuntom. Vmesna območja zapolnjujejo predvsem stele.

Slika 2: Karta razprostranjenosti mitoloških reliefov v Noriku in obeh Panonijah. Z rdečo barvo so označeni marmorni reliefi, z modro barvo pa tisti iz apnenca.

Taka podoba govori najbrž predvsem o ekonomskih pogojih postavljanja bogatih nagrobnih stavb, ki jih moramo razumeti kot arhitekture, grajene blizu virov kamnine, iz katere so izdelane – to bistveno določa njihovo ceno –, večinoma pa tudi na območju delovanja ustrezno kakovostnih kamnoseških in kiparskih delavnic. Te delavnice so grobnice najprej zgradile in nato okrasile *in loco*. Dokaz za tako sosledje pri izdelavi in krašenju sestavljenih nagrobnih stavb je nekaj neokrašenih delov edikul, ki so se nam ohranili,¹⁷ predvsem pa nedokončana Sekundi(a)nova grobnica v Šempetru.¹⁸

17 UEL 610 (Lavant), UEL 2011 (Piber), UEL 4214 (Ptuj).

18 Klemenc, Kolšek in Petru, *Antične grobnice v Šempetru*.

Kakšna je bila pri tako strukturirani prostorski distribuciji sestavljenih nagrobnih stavb vloga njihovih naročnikov, pripadnikov mestnih elit predvsem – kot lahko razberemo iz ohranjenih napisov – antoninsko-severskega časa, bo treba še preveriti. Vendar popolna ali skoraj popolna odsotnost sestavljenih nagrobnih stavb tipa edikul v pomembnih panonskih središčih, ki ležijo daleč od velikih kamnolomov (Mursa,¹⁹ Sopianae, Cibalae, Sirmium, Siscia), kaže, da je najverjetnejši razlog te odsotnosti prav ekonomske narave in da so bile na omenjenem prostoru njihov nadomestek predvsem velike stele tipa edikule,²⁰ ki so tipično njihova reducirana oblika.

MITOLOŠKI OKRAS

Kako bogato okrašene so bile sestavljene nagrobne stavbe, nam kažejo srečno ohranjene šempetske grobnice,²¹ predvsem grobnica Spectacijev. Samo na njej je okrašenih 34 polj, med njimi polovica (17) s figuralnimi motivi, med katerimi je pet reliefov z mitološkimi prizori. Manjša grobnica Ennijev ima dvajset takih polj z le dvema mitološkima prizoroma, Vindonijeva pa enajst polj z le enim mitološkim prizorom. Hkrati nam samo šempetske grobnice omogočajo strukturno analizo teh podob in njihovo branje na način vertikalnega povezovanja sestavnih delov glavne, sprednje fasade – od portretov pokojnikov v zgornji etaži, preko napisa v sredini, do osrednjega (mitološkega) prizora v spodnjem delu (slika 3). Relief z mitološkim prizorom je v taki zasnovi eden od treh bistvenih delov celovite samopredstavitve pokojnika na nagrobnem spomeniku.

S pomočjo mitoloških reliefov lahko tudi dokaj hitro prepoznamo procese širjenja figuralne kulture med posameznimi antičnimi središči ter rabo oz. razlike v rabah te kulture v njih. Šempetske in druge grobnice so nastale v antoninsko-severskem času.²² To je čas, ko figuralno kulturo sepulkralnih kontekstov v celotnem imperiju bistveno določajo predvsem frizni sarkofagi, tako tisti, ki nastajajo v Rimu, kot oni, ki jih označujemo za atiške in maloazijske.²³ Podobe na njih tematizirajo smrt in objokovanje, pa tudi kreposti, vrline in družbeni položaj pokojnikov, zato iz obsežnih mitoloških kontekstov ekstrapolirajo posamezne prizore, ki taki tematizaciji najbolje ustrezajo.²⁴ Pri tem je pri upodobitvah mitoloških alegorij pomembna strategija neposredne identifikacije pokojnikov s pomočjo portretov ali samo nekaterih sočasnih atributov (npr. frizure), apliciranih na heroje in bogove.

19 Leta 2011 je bila v Dravi pri Osijeku na lokaciji rimskega mostu preko Drave odkrita (še neobjavljena) polovica reliefne plošče iz apnenca, ki prikazuje Reo Silvijo ali Ariadno.

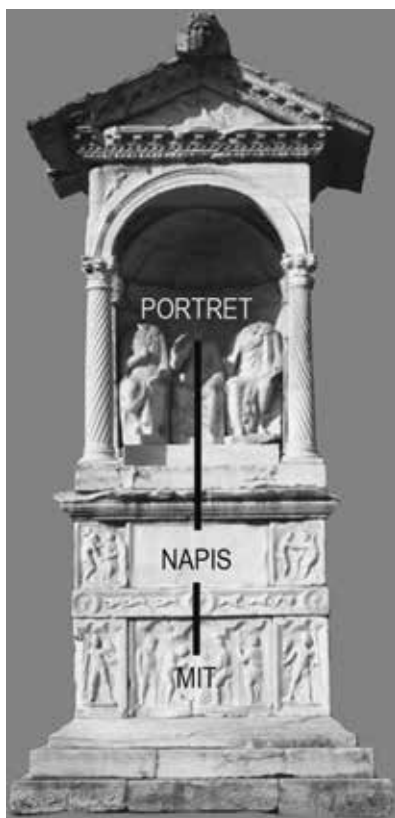
20 Kakršen je npr. ptujski pranger UEL 3106.

21 Klemenc, Kolšek in Petru, *Antične grobnice v Šempetru*.

22 Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«; Id., »Überlegungen zur Herkunft«.

23 Prim. Koch in Sichtermann, *Römische Sarkophage*.

24 Zanker in Ewald, *Vivere con i miti*, 42–50.

Slika 3: Navpično branje sprednje fasade edikule (Spektacijev) od portretov zgoraj, preko napisa v sredini, do glavnega mitološkega prizora spodaj.

Dve osnovni temi umetnosti sarkofagov sta²⁵ osredotočanje na smrt, tolažbo in objokovanje (sem sodijo mitološke alegorije in prikazi sveta sreče) ter osredotočanje na čaščenje pokojnika in njegovih kreposti oz. vrlin ter na objokovanje in slovo, kar sta sicer tudi dva *toposa* pogrebne poezije in retorike.²⁶

Prvo temo predstavljajo: (1) podobe nenadne smrti (Niobide, Faetont, Kreuza, Medeja, Aktajon) ali smrti nasploh (Perzej in Meduza, Tezej in Minotaver), (2) ugrabitve (vedno ženske, npr. Perzefona in Had), (3) ritualna objokovanja (Meleager, Ahil), (4) slovo, deloma tudi smrt (slavni pari Hipolit in Fajdra, Adonis in Afrodita, Alkestida in Admet, Ahil in Pentesileja, Endimion in Selena, Ariadna in Tezej) in (5) stanje sreče, srečni svet (Dionizov *thiasos*, marinski prizori, bukolični prizori in narava nasploh kot mesto sreče). Drugo temo prikazujejo tisti mitološki prizori, ki so parafraze kreposti, vrlin in socialnih vlog (Herakles in njegova dela, Orfej med žival-

²⁵ Zanker in Ewald, *Vivere con i miti*, 110–15.

²⁶ Boymel-Kampen, »Biographical narration«.

mi, Orfej in Marsias). Priljubljenost obeh glavnih tem je časovno različna: upodobitve smrti in objokovanja so značilne predvsem za sarkofage antoninskega časa, podobe sreče in čaščenja kreposti in vrlin pa za sarkofage 3. stoletja.

O pomembnem vplivu umetnosti sarkofagov na figuralno kulturo noriških in panonskih nagrobnih spomenikov ni dvomiti. O tem nas hitro prepričajo primerjave posameznih figur²⁷ ali kompozicij (Ikar, Ahil-Hektor-Priam, Mars in Rea Silvia, Endimion in Selena, Orest-Pilad-Ifigenija, Medeja), ki dokazujejo obstoj delavniških sredstev za prenos modelov (slika 4). A vzporedno z njimi obstaja vrsta zelo priljubljenih motivov in kompozicij, ki jih z rimskih sarkofagov ne poznamo (Skila in Minos, Perzej in Andromeda, Herakles in Heziona, Enej in Kreuzu). Ti motivi pričajo o zelo bogatem mitološkem repertoriju glavnih kiparskih delavnic Norika in Panonije in o njihovi sposobnosti sestavljanja kompozicij in prilagajanja kompozicij oblikam figuralnih polj (Adonis in Afrodita, Endimion in Selena; slike 5, 6 in 7).

Slika 4: Zgoraj: risba (Codex Coburgensis) sprednje stranice izgubljenega sarkofaga iz Firenc s prizorom Ahila, ki vleče Hektorjevo truplo okoli Troje (ASR XII, Textabb. 4). Spodaj: del edikule iz Budimpešte s prizorom Ahila, ki vleče Hektorjevo truplo okoli Troje, UEL 2703. Foto O. Harl.

27 Za dionizične figuralne motive je to odlično pokazala M. Pochmarski Nagele, *Die dionysischen Reliefs*.

Slika 5: Adonis in Afrodita v zatrepu stele, Starše, Slovenija, UEL 1731. Foto O. Harl.

Slika 6: Adonis in Afrodita v zatrepu stele, Tata, Madžarska, UEL 694. Foto O. Harl.

Če primerjamo motive noriško-panonskih mitoloških prizorov ter njihovo priljubljenost s tistimi, ki se pojavljajo na sarkofagih, pridemo do podobnih ugotovitev. Med motivi nenadne, usojene smrti najdemo Aktajona,²⁸ Ikarja,²⁹ Hipolita³⁰ in Medejo,³¹ nikakor pa ne glavnih tovrstnih motivov, ki so upodabljeni na sarkofagih – Meleagra in Ahila. Med motivi smrti izpod rok herojev najdemo na edikulah motiv Perzeja in Meduze,³² Te-

28 Szentgyörgymező (UEL 3849), Tac (UEL 4037), Harlanden(?) (UEL388).

29 Seggauberg (UEL 1194).

30 Komarom (UEL 3851).

31 Székesfehérvár (UEL 1592).

32 Oswaldgraben (UEL 1241), Neumarkt im Tauchental (UEL 442), Budimpešta (2984).

Slika 7: Endimion in Seleno v zatrepu stele, Kiskajd, Madžarska, UEL 3330. Foto O. Harl.

zeja in Minotavra,³³ Ahila in Hektorja,³⁴ Odiseja in Polifema,³⁵ Ojdipa in Sfingo,³⁶ Belerofonta in Himero,³⁷ vsi razen Ahila in Hektorja pa se na sarkofagih upodablajo zelo redko. Med motivi ugrabitve najdemo Evropo,³⁸ ki je na sarkofagih sploh ni, in Ganimeda,³⁹ ki je le redki motiv sarkofagov, medtem ko je z edikul v celoti odsoten na sarkofagih zelo pogosti motiv ugrabitve Perzefone. Med motivi slovesa najdemo slavne pare: Hipolita in Fajdro,⁴⁰ Adonisa in Afrodito,⁴¹ Alkestido in Admeta,⁴² Ahila in Deidamejo (Ahil na Skirosu),⁴³ Tezeja in Ariadno,⁴⁴ ki so na sarkofagih sicer bolj ali manj pogosti, a tudi Eneja in Kreuzo,⁴⁵ ki ju na sarkofagih ni. Med slavne pare, ki tematizirajo rešitev pred smrtjo in ponovno srečanje, sodijo Herakles in Heziona,⁴⁶ Perzej in Andromeda,⁴⁷ Herakles in Alkestida,⁴⁸

33 Budimpešta (UEL 2988), Ács (UEL 4390).

34 Zollfeld (UEL 1068), Budimpešta (UEL 2703 in 3891), Ptuj (UEL 1021).

35 Budimpešta (UEL 3999).

36 Budimpešta (UEL 2985, 2986 in 3892)

37 Budimpešta (UEL 3890).

38 Šempeter (UEL 13329), Oswaldgraben (UEL 4642).

39 Šempeter (UEL 13331), Seggauberg (UEL 1259).

40 Seggauberg (UEL 1272), Szöny (UEL 3848).

41 Piber (UEL 1454), Voitsberg (UEL 4644), Knittelveld (UEL 6088), Starše (UEL 1731), Tata (UEL 694), Tác (UEL 3076), Adony (UEL 3870), Székesfehérvár (UEL 4036).

42 Piber (UEL 1393).

43 Tác (UEL 4042), Dunaj (UEL 15859), Sankt Donat (UEL 1070).

44 Budimpešta (UEL 2990).

45 Seggauberg (UEL 1264).

46 Hallstatt (UEL 569), Sankt Johann bei Herberstein (UEL 1485), Dunaújváros (UEL 3958), Ptuj (UEL 4216).

47 Illmitz (UEL 2249), Moosburg (UEL 1069).

48 Šempeter (UEL 13339), Enns (UEL 519), Hédervár(?) (UEL 3832), Budimpešta (UEL 3968, 3969), Kleinneusiedl (UEL 131), Tác (UEL 10458).

Orfej in Evridika,⁴⁹ pa tudi Skila in Minos,⁵⁰ Odisej in Penelopa,⁵¹ Endimion in Selena,⁵² Rea Silvia in Mars.⁵³ Samo nekaj teh motivov se pogosteje pojavlja na sarkofagih: Herakles in Alkestida, Endimion in Selena, Rea Silvia in Mars. Drugi so z njih v celoti odsotni. Dionizičnih motivov, kakršen je zlasti dionizični *thiasos*, teme velike skupine dionizičnih sarkofagov, na edikulah skorajda ni. Znana sta zgolj po en prizor sprevoda⁵⁴ in Dionizovega indijskega triumfa⁵⁵ ter dva prizora Dioniza in Ariadne⁵⁶ (ki prej sodita med motive rešitve pred smrtjo), ob številnih Menadah in Satirih: ti tvorijo osnovni figuralni okvir mitološkimi in drugim prizorom. Isto je možno trditi za morske sprevode. Svet sreče zato bolje predstavljajo prizori z Orfejem med živalmi⁵⁷ in redki pastoralni oz. bukolični prizori.⁵⁸ Motivi pokojnikovih vrlin niso tako pogosti kot motivi smrti, slovesa in ponovnega snidenja. V mitološkem ključu gre ta vloga predvsem Heraklovim delom⁵⁹ in v manjši meri Apolonu v prizoru z Marsijem,⁶⁰ povsem izjemoma pa tudi Gaju Muciju Scaevoli.⁶¹ Med take motive sodi tudi edini prizor *dextrarum iunctio*,⁶² ki je na sarkofagih eden velikih, pogosto upodabljenih motivov. Statusni motivi se na edikulah omejujejo predvsem na prizore, na katerih se najde *sella curulis*, ter na spremljevalne pisarje in tajnike, le zelo redko pa se pojavljajo motivi vojskovodij: to je povsem v nasprotju s pojavljanjem te velike teme na rimskih sarkofagih. Prav tako na edikulah ne najdemo drugega velikega motiva poznih sarkofagov, filozofa med Muzami oz. motiva *mousikos aner*.⁶³

ZAKLJUČEK

Povzamemo lahko, da so edikule v Noriku in obeh Panonijah glavna zvrst sepulkralnih spomenikov, okrašenih z mitološkimi prizori in posameznimi motivi. Ti se na spomenikih drugih oblik pojavljajo predvsem kot odmev nanje, kar je najboljše razvidno na nagrobnih stelah, ki so večinoma njihova redukcija. Osrednji mitološki prizor dopolnjuje portret pokojnika

49 Dunaújváros (UEL 3938).

50 Gornji Grad (UEL 5004), Oswaldgraben (UEL 4385), Frauenberg (UEL 67), Budimpešta UEL 2991).

51 Budimpešta (UEL 4).

52 Voitsberg (UEL 1178), Celje (UEL 4119), Sindelburg (UEL 509).

53 Budimpešta (UEL 2989), Soponya – Nagyláng (UEL 12770), Celje (UEL 5941).

54 Dunaújváros (UEL 3981).

55 Dunaszekcső (UEL 8969).

56 Budimpešta (UEL 10485), Köflach (UEL 1196).

57 Vojnik (UEL 5015), Enns (UEL 517, 518), Dunaújváros (UEL 3942).

58 Celje (UEL 5383).

59 Seggauberg (UEL 1322), Enns (UEL 503), Mannersdorf am Leithagebirge (UEL 133).

60 Dunaj (UEL 16671).

61 Dunaújváros (UEL 3976).

62 Grades (UEL 887).

63 Še najbližji prizor te vrste je Herakles *mousikos* iz Seggauberga (UEL 1311).

in njegove epigrafske podatke tako, da posreduje gledalcu pokojnikovo samopodobo, predstavljeno v mitološkem ključu. To je primerljivo s sočasnimi rimskimi sarkofagi. Slednji so v antoninsko-severskem in poznejšem času glavni nosilci rimske sepulkralne figuralne kulture in bistveno vplivajo tudi na izbiro mitoloških tem, uprizarjanih na noriško-panonskih edikulah. Na njih prevladujejo motivi smrti, slovesa in ponovnega snidenja, motivi torej, ki so nabiti s čustvi in tesno povezani s konkretnimi pokojniki. Prevladujoče pojavljanje mitoloških parov je treba brati v povezavi s portreti, kar posredno potrjujejo tovrstni mitološki prizori, postavljeni na mesto portretov na stelah,⁶⁴ neposredno pa za panonske edikule značilni portreti pokojnikov *in forma deorum*.⁶⁵ Pri temeljnih mitoloških prizorih glavnih fasad moramo pri izboru slutiti tudi vpliv naročnikov, na enak način, kot je to dokazljivo pri sarkofagih, s poudarjanjem zelenih sporočil, ki širšo mitološko zgodbo večinoma odmislijo oz. jo postavijo v vlogo asociativnega ozadja.

Izbor motivov na noriško-panonskih edikulah je specifičen tudi v tem smislu, da ne povzema nekaterih najbolj razširjenih tem umetnosti sarkofagov (mednje sodijo Meleager, Faetont, Ahil, Amazonke, Niobide, Perzefona), druge, na sarkofagih malo ali sploh neznane, pa prevzema iz drugih virov. To dejstvo dodatno potrjuje domnevo o obstoju pomembnih velikih delavnic za veliko zbirko modelov, ki so delovale ob velikih kamnolomih.

Primerjava obeh velikih središč, enega v JV Noriku in drugega v SV Panoniji okoli Aquinca, pokaže tako na podobnosti kot na razlike v izboru upodabljenih motivov in poudarkov. Obe središči preferirata uporabo slavnih mitoloških parov, vendar pa se nekateri uporabljajo samo v enem od obeh središč: Endimion, Adonis in Hipolit na zahodu ter Tezej, Odisej, Enej in Ojdip na vzhodu. Drugi pari, pri katerih je na zahodu poudarjen predvsem njihov čustveni naboj, so na vzhodu marsikdaj interpretirani v ključu kreposti (Herakles in Alkestida). Ta ključ potrjuje tudi neobičajni prizor Gaja Mucija Scaevole. Razliko si moramo najverjetneje razlagati kot razliko v času njihovega nastanka, enako tisti, ugotovljeni za rimske sarkofage: antoninski čas upodablja motive smrti in objokovanja, v 3. stoletju pa se razširijo motivi sveta sreče in čaščenja kreposti oz. vrlin.

BIBLIOGRAFIJA

ASR XII = Grassinger, Dagmar. *Die Mythologischen Sarkophage. Teil 1. Achill bis Amazonen*. Die antiken Sarkophagreliefs XII.1. Berlin: Gebrüder Mann Verlag, 1999.

64 Primeri Szombathely (UEL 3104), Zalavár (UEL 3103), Ptuj (UEL 3106), Šmartno na Pohorju (UEL 3107), Székesfehérvár (UEL 3592),

65 Herkules in Alkestida - Dunaújváros (UEL 3893, 3968), Orfej in Evridika - Dunaújváros (UEL 3938).

- Boymel-Kampen, Natalie. »Biographical Narration and Roman Funerary Art.« *American Journal of Archaeology* 85 (1981): 47–58.
- Dautova-Ruševljan, Velika. *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Dissertationes et monographiae 25. Novi Sad: Vojvodanski muzej, SADJ, 1983.
- Diez, Erna. »Die Aschenkisten von Poetovio.« *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 37 (1948): 151–74.
- . »Der provinzielle Charakter der römischen Skulptur in Norikum.« V: *Le Rayonnement des Civilisations Grecque et Romaine sur les Cultures Périphériques. VIIIe Congr. Intern. d'Archéologie Classique*, 207–12. Paris: E. De Boccard, 1965.
- . »Die Bildhauerkunst von Flavia Solva.« *Savaria* 10 (1968): 79–86.
- Djurić, Bojan. »Ossuaria Poetovionensia: iconography and structure.« V: Titus A.S.M. Panhuysen, ur., *Die Maastrichter Akten des 5. Internationalen Kolloquiums über das provinzialrömische Kunstschaffen - im Rahmen des CSIR: Typologie, Ikonographie und soziale Hintergründe der provinziellen Grabdenkmäler und Wege der ikonographischen Einwirkung - Maastricht 29. Mai bis 1. juni 1997*, 117–29. Maastricht: Stichting Willem Goossens, 2001.
- . »Poetovio and the Danube marble trade.« V: Miroslava Mirković, ur., *Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der regionalen Konferenz, Beograd 16.-19. Oktober 2003*, 75–82. Beograd: Filozofski fakultet, 2005.
- Djurić, Bojan, in Harald W. Müller. »White marbles in Noricum and Pannonia: an outline of the roman quarries and their products.« V: Philippe Jockey, ur., *Leukos lithos: marbres et autres roches de la Méditerranée antique: études interdisciplinaires: Actes du VIIIe Colloque International de l'Association for the study of marble and other stones used in antiquity (ASMOSIA), Aix-en-Provence, 12-18 juin 2006*, 111–27. Paris: Maisonneuve & Larose, 2009.
- Djurić, Bojan, Jasmina Davidović, Andreja Maver in Harald W. Müller. »Stone use in Roman towns: resources, transport, products and clients: case study Sirmium: first report.« *Starinar* 56 (2006): 103–37.
- Djurić, Bojan, Slavica Filipović in Harald W. Müller. »Karakteriziranje mramornih spomenika Murse.« *Osječki zbornik* 29 (2009): 9–18.
- Djurić, Bojan, Bernhard Hebert, Christoph Hinker, Erich Hudeczek, Stephan Karl in Harald W. Müller. »Marmore römischer Brüche und Steindenkmäler in der Steiermark und in Štajerska. Ergebnisse eines Forschungsprojektes.« *Fundberichte Österreichs* 43 (2005): 365–431.
- Gorenc, Marcel. »Klesarske i kiperske manufakture u našim krajevima i njihov odnos prema drugim noričkim i panonskim radionicama iz doba rimskog carstva.« *Arheološki vestnik* 19 (1968): 195–99.
- . »Antičko kiparstvo jugoistočne Štajerske i rimska umjetnost Norika i Panonije.« *Vjesnik AMZ* 5 (1971): 15–46.
- Harl, Friederike, in Ortolf Harl. »>lupa< setzt ein Pfötchen in die Cisalpina. Ein erster Arbeitsbericht.« *Forum Archaeologiae* 51 (2009) (<http://farch.net>).
- Harl, Friederike, in Kurt Schaller. »Römische Steindenkmäler in der Web-Plattform www.ubi-erat-lupa.org.« V: Mirjana Sanader in Ante Rendić Miočević, ur., *Religion und Mythos als Anregung für die provinzialrömische Plastik. Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens in Zagreb vom 5.-8. Mai 2003*, 441–48. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2005.

- Kastelic, Jože. *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- Klemenc, Josip, Vera Kolšek in Peter Petru. *Antične grobnice v Šempetru*. Katalogi in monografije 9. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Koch, Guntram, in Hans Sichtermann. *Römische Sarkophage*. Handbuch der Archäologie. München: C.H. Beck Verlag, 1982.
- Kranz, Peter. »Die Grabmonumente von Šempeter. Beobachtungen zur Entwicklung der Bildhauerkunst in Noricum während der mittleren und späten römischen Kaiserzeit.« *Bonner Jahrbücher* 186 (1986): 193–239.
- . »Überlegungen zur Herkunft südnorischer Bildhauerwerkstätten.« V: Bojan Djurić in Irena Lazar, ur., *Akten des IV Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 8.-12. Mai 1995*, 141–49. Ljubljana: Narodni muzej, 1997.
- Kremer, Gabrielle. *Antike Grabbauten in Noricum*. Sonderschriften des Österreichisches Archäologisches Instituts 36. Dunaj: Österreichisches Archäologisches Institut, 2001.
- Müller, Harald W. »Der Marmor von Gummern und seine Bedeutung für die römischen Provinzen Pannonien, Norikum und Rätien.« V: V. Höck, F. Lang in W. Wohlmayer, ur., *Akten zum 2. Österreichischen »Römerstein-Treffen« 2006 in Salzburg*, 33–36. Dunaj: Phoibos Verlag, 2007.
- Müller, Harald W., Christian F. Uhlir in Wolfgang Veters, »Roman quarries in the northern part of Noricum–Austria.« V: Richard Pýkril, ur., *Dimension Stone. New perspectives for a traditional building material*, 79–82. London: Taylor and Francis Group, 2004.
- Mikl-Curk, Iva. »Gospodarstvo na ozemlju današnje Slovenije v zgodnji antiki.« *Arheološki vestnik* 19 (1968): 307–18.
- Nadbath, Barbara. »Roman sarcophagi between Brigetio and Viminacium.« V: Bojan Djurić in Branka Migotti, ur., *Rimski sarkofagi Panonije in Gornje Mezije, Ljubljana 10. – 11. marec 2005*, Ljubljana (v tisku).
- Pochmarski, Erwin. *Die Porträtmedaillons und Porträtnischen des Stadtgebietes von Flavia Solva*. Corpus Signorum Imperii Romanum 4/2. Dunaj: VÖAW 2011.
- Pochmarski-Nagele, Margaretha. *Die dionysischen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder*. Dunaj: VWGÖ, 1992.
- Priester, Sascha. »Mythenbild und Grabbau. Alkestis, Orest und die Bilderwelt der römischen Nekropole von Šempeter.« *Kölner Jahrbuch für Vorgeschichte und Frühgeschichte* 31 (1998): 7–41.
- Torma, István. »Római-kori kobánya Budakalász határában. (Roman stone quarry in Budakalász).« V: Gömöri János, ur. : *Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon Veszprém, 1982, augusztus 9-11* (Research in industrial archaeology and archaeometry in Hungary), 39–49. Veszprem: A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Történelmi Szakbizottsága, 1984.
- Traxler, Stefan. »Römische Grabdenkmäler an der norischen Donaugrenze. Material- und Typenspektrum.« V: V. Höck, F. Lang in W. Wohlmayer, ur., *Akten zum 2. Österreichischen »Römerstein-Treffen« 2006 in Salzburg*, 77-107. Dunaj: Phoibos Verlag, 2007.
- . *Die römischen Grabdenkmäler von Lauriacum und Lentia. Stein - Relief - Inschrift*. Forschungen in Lauriacum 14. Linz: Gesellschaft für Landeskunde von Oberösterreich, 2009.

Zanker, Paul, in Björn Christian Ewald. *Vivere con i miti. L'iconografia dei sarcofagi romani*. Torino: Bollati Boringhieri, 2008.